

TRUMPIEJI VILNIAUS BAŽNYČIŲ ĮRAŠAI: KLASIFIKACIJOS IR APIBRĖŽTIES PROBLEMAS

Veronika Gerliakienė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros asistentė

Vilniaus bažnyčių dekorą papildo gausybė trumpų lotyniškų įvairaus pobūdžio įrašų, kurių apimtis varijuoja nuo vieno žodžio ar kelių žodžių junginio iki kelių eilučių. Šie įrašai ryškiai skiriasi nuo kitos gana didelės Vilniaus bažnyčių įrašų grupės – epitafijų, kurių apžvalgai ir galimam analizavimo metodui šiek tiek dėmesio skyrėme anksčiau¹.

Trumpieji įrašai buvo minėti ir cituoti įvairiuose bažnyčioms skirtuose leidiniuose, albuuose, turistų vadovuose (V. Drėma, V. Petkus, N. Kitkauskas, A. Samalavičius, T. Račiūnaitė, I. J. Kraszewski, J. Kłos, A. H. Kirkor, E. Małachowicz, G. Rąkowski, W. Zahorski, T. Rogala-Zawadzki ir kt.), tačiau nebuvo išsamiai tyrinėti filologų. Visgi bandymų juos aptarti ir grupuoti būta.

Pirmiausia paminėtinas XVII–XVIII a. rankraštis – Vilniaus akademijos studento retorikos paskaitų konspektas, saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F3-2054)². Tai vienintelis iki šiol žinomas tokio pobūdžio tekstas, kuriame įrašai aptariami kaip atskira literatūros forma:

Item illa [inscriptio] quae brevissima sententia aut verbis Sacrae Scripturae vel alicuius gravis authoris dicto aut paradoxo absolvitur. [...] Simili brevitatione gaudent illae inscriptiones quae ponuntur supra tormenta, campanas, clypeos, arma. [...] Eodem modo supra varia munera tabellas votivas, instrumenta mensae, aulae, militiae vel scholae fiunt inscriptiones [...]. Caeterum longiores inscriptiones fiunt modum brevis et acuti elogii et perfiguntur obeliscis, statuis, imaginibus, machinis funeribus vel triumphalibus caeterisque eiusmodi generis fabricis in quibus omnibus duo spectantur: 1) illusio ad rem vel opus vel authorem op(er)is quod tali inscriptione exornandum; 2) acumen, doctrina aliqua vel sententia ex rei materiae eruenda ([Inskripcijos] yra tai, kas išreiškiama kuo trumpesne sentencija arba Šventojo Rašto žodžiais, arba kokio nors reikšmingo autoriaus posakiu ar paradoksu. [...] Tokios pat trumpos tos inskripcijos, kurios rašomos ant pabūklų, varpų, skydų, ginklų. [...] Taip pat inskripcijos būna ant įvairių dovanų, votyvinių lentelių, stalo įrankių, namų apyvokos daiktų, karienių ir mokyklinių prietaisų [...]. O ilgesnės inskripcijos yra lyg trumpi ir šmaikštūs elogijai, ir rašomi ant obeliskų, skulptūrų, paveikslų, laidotuvių ar triumfo [proga naudojamų] įrengimų ir kitų panašių dalykų. Visuose juose išryškėja:

¹ Veronika Gerliakienė, „Vilniaus arkikatedros lotyniškieji epitafiniai įrašai (XVI–XVIII a.) ir jų literatūrinė raiška“, *Literatūra* 45 (3), 2003, 90–98.

² Deja, šis rankraštis neturi antraštinio lapo ir autorystės nuorodų.

1) aliužija į dalyką ar kūrinį, ar autorių to kūrinio, kurį ketinama tokia inskripcija puošti; 2) šmaikštybė, koks nors pamokymas arba sentencija, išvestina iš dalyko esmės) (F3-2054, 214–215).

E. Patiejūnienė knygoje *Brevitas ornata*, aptardama mažąsias literatūros formas LDK kultūroje, mini ne bažnyčių, bet trumpuosius įrašus apskritai ir skiria juos į dvi grupes: informacinius, turinčius aiškia praktinę paskirtį – paaiškinti alegoriją, Biblijos sceną ar pan., ir literatūrinius – sentencinio, aforistinio pobūdžio arba konceptais, žodžių žaismu pasižymintį įrašus „ant“ arba „prie objektų“ (Patiejūnienė, 1998, 235).

1894 m. Varšuvoje išleistame *Podręcznik praktyczny ikonografii chrześcijańskiej* pateikiama detalesnė būtent bažnyčių įrašų klasifikacija. Įrašai skirstomi į religinio pobūdžio, litanijos pobūdžio, pagiriamuosius, votyvinius, aiškinamuosius, donacinius ir sentencinius (*Podręcznik praktyczny*, 1894, 25).

Naujausių bažnyčių įrašų, tiksliau Vilniaus bažnyčių įrašų, sisteminimo ir grupavimo darbą atliko Torūnės universiteto profesorius Włodzimierz Appel. Šiuo metu publikuoti ruošiamame leidinyje *Inscriptiones ecclesiarum Vilnensium* (red. W. Appel, E. Ulčinaitė) galima rasti tokius įrašų apibūdinimus: antkapinis, fundacinis, votyvinis, šlovinantis, aiškinamasis, dedikacinis-aiškinamasis, sentencinis, proginis, dedikacinis, litanijos pobūdžio, išpėjamasis, religinis. Klasifikacija išties detali ir atspindi stubinančią bažnyčių įrašų gausą ir įvairovę. Tačiau pasitaiko ir nenuoseklumų. Tarkim, kartais įrašai apskritai nepriskiriami jokiai grupei, nors tai padaryti įmanoma (žr. skyrių apie memorialinius įrašus), kartais beveik identiški įrašai priskiriami ne tai pačiai grupei (žr. 9 nuorodą) arba įrašo apibrėžimas prašyte prašosi paaiškinimo (pvz., „religinis įrašas“). Kadangi minėto veikalo tikslas visų pirma buvo parengti Vilniaus

bažnyčiose išlikusių epigrafinių paminklų aprašą (tekstas, vertimas, komentaras), o ne klasifikaciją, šie nenuoseklumai tikrai nemenkina jo vertės ir kartu atveria erdvę kitoms įrašų sisteminimo galimybėms. Todėl kartais pritardami, o kartais polemizuodami su minėto leidinio rengėjais, norėtume pateikti savąją, glaustų paaiškinimų ir pavyzdžių lydimą trumpųjų lotyniškų Vilniaus bažnyčių įrašų klasifikaciją, kuri galėtų tapti atspirties tašku tolesniems mažųjų literatūros formų tyrinėjimams³.

1. Aiškinamieji įrašai. Tai įrašai, padedantys išvengti klaidingos interpretacijos, paaiškinantys šalia esantį vaizdinį, suteikiantys informacijos. Juos galima pamatyti įkomponuotus freskose (Arkikatedroje Šv. Vladislovo koplyčioje freskos fragmente įkomponuoti įrašai *Zelus, Fides*), šalia freskų (Šv. Jonų bažnyčios Šv. Stanislovo Kostkos koplyčios tambūre tarpulangių sienose nutapytos septynių krikščioniškųjų dorybių personifikacijos kaip vyriškos arba moteriškos figūros, virš kurių esantys įrašai skelbia – *Paupertas, Oboedientia, Prudentia, Fortitudo, Amor divinus, Castitas, Vigilantio*), skulptūrų postamentuose (Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje: *S(anctus) Simon; S(anctus) Thomas*), ant medalionų (Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje: *S(anc)tus Leo P(apa); S(anctus) Serapion, can(onicus) reg(ularis)*), arba tiesiog ant bažnyčių sienų (Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje – *Capella s(anctarum) Ursulae et c(eterarum) virg(inum) martyrum, Capella sanctorum reginarum*⁴). Dažniausiai jie rašo-

³ Šio straipsnio objektu pasirinkome įrašus iš šių Vilniaus bažnyčių: Šv. Petro ir Povilo, Šv. Teresės, Šv. Kryžiaus (Bonifratrų), Šv. Kazimiero, Šv. Jonų, Arkikatedros, Šv. Jokūbo ir Pilypo, Visų Šventųjų, Viešpaties Jėzaus (Trinitorių), Švč. Mergelės Marijos (Pranciškonų), Šv. Kotrynos, Šv. Mikalojaus, Šv. Pranciškaus ir Bernardino.

⁴ W. Appelis įrašus, nurodančius koplyčios pavadinimą, vadina „dedikaciniais-aiškinamaisiais“, taip pabrėždamas, kad minėti įrašai ne tik nurodo objektą (t. y. koplyčią), bet ir kam tas objektas skirtas (pvz., šventosioms karalienėms). Mes manome, kad sąvoka „aiškinamasis įrašas“ nusako ir viena, ir kita.

mi majuskulais, raidės yra ryškiai kontrastingos aplinkiniam fonui, aiškiai matomos, kaip to reikalauja įrašo paskirtis. Tokio pobūdžio įrašai paprastai yra itin trumpi, tik vienas ar keli žodžiai, tačiau pasitaiko ir ilgesnių (pvz., Šv. Jonų bažnyčioje Šv. Stanislovo Kostkos koplyčioje užrašas freskos apačioje paaiškina, kas joje pavaizduota: *S(anctus) Stanislaus Leopolim ab incendio liberat*; Šv. Teresės bažnyčioje centrinėje navoje esančią freską aiškina toks įrašas: *S(anctus) Elias proph(eta) dux et pater carmelitarum*).

Aiškinamųjų įrašų apstu ne tik barokinėje Vilniaus bažnyčių architektūroje. Juos mėgta rašyti XV–XVIII a. ikonologinėse graviūrose, tapybiniuose portretuose, jie buvo nepaprastai populiariūs knygų viršeliuose po bendrųjų alegorijų, alegorizuotų Biblijos scenelių, garsių žmonių atvaizdais (Patiejūnienė, 1998, 231, 233).

2. Fundaciniai, donaciniai įrašai. Fundaciniai įrašai yra tokie, kuriuose įamžinamas vienas ar keli asmenys, dovanoję bažnyčiai žemės (*fundus*), iš kurios gaunamos pajamos sudarydavo sąlygas pragyventi dvasininkui ir egzistuoti parapijai, arba asmenys, finansišškai rėmę bažnyčios statybą ar restauraciją. Štai Bonifratrų bažnyčios išorėje esantis įrašas skelbia apie lėšų skyrimą bažnyčiai statyti: *Paulus ep(iscop)us Vilnen(sis), dux Olschanen(sis) hoc sacellum a fundamentis extruxit anno Domini MDXXXIII* („Paulius, Vilniaus vyskupas, Alšėnų kunigaikštis, nuo pamatų pastatė šią koplyčią 1543 Viešpaties metais“). Šv. Petro ir Povilo bažnyčios portalo sienoje esantis fundacinis įrašas informuoja ne tik apie patį fundacijos aktą, bet ir apie bažnyčios geradario kapavietę: *Hanc ecclesiam fund(avit) 1668 an(no) 29 Junii. Hic jacet pec(c)ator Pac mort(uus) 4 April(is) 1682 an(no)*. („Šią bažnyčią fundavo [Mykolas Kazimieras Pacas] 1668 metų birželio 29-ąją. Čia guli nusidėjėlis Pacas, miręs 1682 metų balandžio 4-ąją“).

Be fundacijų, garantavusių nuolatinės lėšas bažnyčiai, paminėtinos vienkartinės donacijos – pinigai, įvairios dovanos, paprasti liturginiai daiktai (kielikai, monstrancijos, žvakidės ir pan.), kurie būdavo pažymimi įrašais. Tokius įrašus vadinsime donaciniais. M. Paknys teigia, kad visų donacijų tikslas buvo vienas – užsakyti pomirtines Mišias už mirusiojo sielą (Paknys, 2003, 47). Šis fundatoriaus ir aukojimo prašymas atsispindėdavo ir įrašuose. Pavyzdžiui, V. Drėma mini, jog Trakų vaivada Tadas Oginskis (1712–1783), tapęs Šv. Jonų bažnyčios Dievo Kūno koplyčios globėju, aprūpino šią koplyčią liturginiais indais, tarp kurių viena aukso taurė buvo papuošta fundatoriaus herbu ir tokiu donaciniu įrašu: *Ad altare Dei memento Thaddaei* („Prie Dievo altoriaus prisimink Tada“) (Drėma, 1997, 153).

Donaciniu įrašu laikytinas ir kiek kitokio turinio tekstas. Pavyzdžiui, Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčioje⁵ esantis Švč. Mergelės Marijos paveikslas, ant kurio yra toks donacinis įrašas: *Vera effigies B(eatae) V(irginis) Mariae e(c)clesiae Budensis miraculis clarae quae de Romana Capella anno 1598 a s(anctis)s(imo) domino Clemente VIII pontifice maximo dono oblata cum magnis indulgentiis ill(u)s(tris)simo ac m(a)g(nif)ico d(omi)no Ioanni Pac, palatino Minscensi*. („Tikras Švenčiausiosios Mergelės Marijos atvaizdas iš Budos bažnyčios, garsėjantis stebuklais, kurį iš Romos koplyčios 1598 m. švenčiausiasis ponas popiežius Klemensas VIII dovanojo kartu su gausiais atlaidais Minsko vaivada, šviesiausiajam ir prakilniajam ponui Jonui Pacui.“) Šiuo atveju minimas tik fundatorius ir donacijos faktas.

Tokių įrašų tradicija buvo itin gajai ir nenutrūko iki pat šių dienų. Tai liudija 1997 metų įrašas

⁵ Iš pradžių šis paveikslas kabojo Šv. Mikalojaus bažnyčioje, tačiau maždaug prieš trejus metus buvo perduotas pranciškonams į Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčią.

ant Visų Šventųjų bažnyčios varpo: *Hanc campanam Donatus et Helena Valeiso fundaverunt A. D. 1997* („Šį varpą fundavo Donatas ir Elena Valeišos 1997-aisiais Viešpaties metais“)⁶.

Taigi tiek fundaciniai, tiek donaciniai įrašai liudija apie tai, kad asmenys, suteikdami bažnyčiai didesnę ar mažesnę materialinę paramą, patenkindavo savo religingumo siekius, o kai kuriais atvejais užsitikrindavo sau ir savo artimiesiems kapavietę šventoje vietoje (*ad sanctos*). Taip pat toks poelgis garantavo atminimo išsaugojimą. Pastarąją funkciją ir atlikdavo fundaciniai bei donaciniai įrašai.

3. Proginiai įrašai. Tai bene didžiausios apimties, dažniausiai dvikalbiai (lotynų–lietuvių) įrašai, kuriuose įamžinama tam tikra ypatinga proga, bažnytinio gyvenimo įvykis, nebūtinai susijęs su konkrečia bažnyčia (pvz., Lietuvos krikšto atnaujinimui, Vilniaus vyskupijos 600 metų sukakčiai, 600-osioms Lietuvos mokyklos įkūrimo metinėms paminėti ir pan.). Dauguma tokių įrašų atsirado palyginti neseniai, XX a. antrojoje pusėje. Proginiai įrašai paprastai iškalami puošniose marmuro lentose ar bronzos medaliuose. Jų yra kone kiekvienoje bažnyčioje, kartais net ne po vieną. Daugiausia (4) galima išvysti didžiausioje Vilniaus šventovėje – Vilniaus arkikatedroje.

4. Memorialiniai įrašai skirti iškiliems bažnyčios ar valstybės asmenims atminti. Jie būna labai lakoniški (pateikiamas tik asmens vardas ir gimimo bei mirties data, kartais minima tam tikros veiklos vykdymo data), dažnai dvikalbiai (lotynų–lietuvių, lotynų–lenkų), kai kada toje pačioje memorialinėje lentoje vaizduojamas ir

asmens biustas. Memorialiniais įrašais laikytini tokie pavyzdžiai: *Professor Petrus Skarga, rector primus Academiae et Universitatis Vilnensis 1579–1581* (Šv. Jonų bažnyčia), arba *Beatus Georgius Matulaitis 1871–1927. Palaimintasis Jurgis Matulaitis* (Vilniaus arkikatedra). Be abejo, memorialinis yra ir toks įrašas iš Vilniaus arkikatedros: *In memoriam magnorum ducum Lithuaniae ex domo Gedimini atque familiarum eorum sepultorum in hac cathedra – Anna uxor Vytauti †1418, Vytautus alias Alexander †1430, Sigismundus filius Kestuti †1440, filius eius Michael †1452, Svitrigaila alias Boleslaus †1452, S(anctus) Casimirus †1484, Alexander †1506, Elisabeth uxor Sigismundi Augusti †1545, Barbara uxor Sigismundi Augusti †1551. Filii Algirdi Jogaila in Cracoviam translati Karigaila alias Casimirus †1390, Vygantus alias Alexander †1392* (toliau pateikiamas lietuviškas vertimas), nors W. Appelis šio įrašo apskritai nepriskiria jokiai grupei ir vadina tiesiog dvikalbiu įrašu.

Visi pateikti ir nepaminėti memorialiniai įrašai, kaip ir proginiai, rašyti XX a. antrojoje pusėje. Baroko epochoje jų funkciją atliko epitafijos – kur kas platesnės apimties ir pateikiančios daugiau informacijos.

5. Įspėjamieji įrašai. Įspėjamasis įrašas tarp aptariamųjų Vilniaus bažnyčių įrašų tėra vienas – Arkikatedroje, Valavičių koplyčioje: *Violator huius operis infelix esto* („Tebūnie nelaimingas [šio] kūrinio išniekintojas“). Paprastam lankytojui įrašas nematomas, kadangi yra koplyčios gilumoje. Tai vienas senesnių XVI a. įrašų. V. Petkus mano, kad būtent dėl šio užrašo L. Stuoka-Gucevičius, vadovavęs Arkikatedros rekonstrukcijai XVIII a. pabaigoje, nenugriovė šios koplyčios, nors vyskupas I. J. Masalskis buvo prašęs tai padaryti (Petkus, 1994, 154).

Nors bažnyčiose tokio pobūdžio įrašų reta, jų pasitaiko to meto antkapiniuose tekstuose, o ypač daug XVII–XVIII a. knygoose, tiesiog ran-

⁶ W. Appelis šį įrašą vadina fundaciniu-dedikaciniu. Mūsų manymu, predikatas „dedikacinis“ šiuo atveju nereikalingas, ir įrašą tiksliau būtų vadinti donaciniu, o ne fundaciniu, kadangi ponai Valeišos tiesiog skyrė lėšų varpui restauruoti, o ne visai bažnyčiai ar koplyčiai statyti, puošti ir pan.

ka užrašytų antraštinio lapo parašėje. Šiais įrašais knygos turėtojas buvo išpėjamas apie bausmes, gresiančias už knygos niokojimą ar negražinimą laiku tikrajam savininkui.

Išpėjamuosius įrašus, kaip ir daugybę kitų Antikoje egzistavusių reiškinių, išpopuliarino Renesanso humanistai. Antikoje tokie epigrafiniai išpėjimai, praeikimai buvo rašomi, graviuojami, raizomi ant įvairiausių daiktų, dedamų į kapą (pvz., ant kape rasto puodelio archeologai aptiko įrašą: „Neliesk, nes apaksi“ (Чистякова, 1983, 37)).

Senosiose civilizacijose (finikiečių, graikų) išpėjamieji įrašai, lydimi praeikimų ir grasinimų, buvo skirti kapų plėšikams ir atlikdavo kapo, o sykiu ir įkapių, išsaugojimo funkciją. Renesanso epochoje šių įrašų vartojimo erdvė prasiplėtė. Juos buvo imta rašyti ne tik antkapuose, bet ir knygoje, meno kūrinuose, pastatų sienose, siekiant apsaugoti daiktą ar objektą nuo suniokojimo. Tačiau kokios realios galios turėjo toks praeikimas, ar galėjo paveikti žmogaus elgesį, ar galėtų sulaikyti, tarkim, šių dienų vandala, galime tik spėlioti.

6. Embleminiai įrašai. Šiuo terminu vadiname grupę įrašų, negalinčių funkcionuoti be freskos piešinio (jie rašomi šalia arba pačioje freskoje) ir netiesiogiai išreiškiančių tą pačią mintį, kuri slypi ir vaizduojamojo meno simboliuose. Esmingiausia yra tai, kad embleminis įrašas neaiškina piešinio, o piešinys nėra teksto iliustracija. Kalbame apie savotišką teksto ir vaizdo junginį, perteikiančią tą pačią prasmę dviejų skirtingų menų – *ars pictoria* ir *ars poetica* – priemonėmis (plg. Patiejūnienė, 1998, 56).

Barokas – embleminio mąstymo epocha. XVII–XVIII a. emblema buvo ne tik itin populiarus literatūros žanras, bet ir neatsiejama architektūros dekoro dalis. Todėl ir embleminių įrašų yra daug: Vilniaus arkikatedroje Šv. Kazimiero koplyčioje, Šv. Jonų bažnyčioje Šv. Onos,

Šv. Stanislovo Kostkos koplyčiose bei centrinėje navoje, Teresės bažnyčios šoninėse navose.

Architektūros puošyboje aptinkama vadina moji „taikomoji dekoratyvinė emblema“ (Patiejūnienė, 1998, 69), kuri šiek tiek skiriasi nuo geriau pažįstamos literatūrinės emblemos. Pastaroji XVII a. egzistavo kaip trinarė konstrukcija – lema, piešinys (kitaip – ikona) ir epigrama. O bažnyčiose pasitaiko tik piešinio ir lemos (t. y. įrašo) arba piešinio, lipdinio ir lemos konstrukcija. Taip pat bažnyčiose esančios emblemos nėra pavienės. Jos sudaro savotiškus ciklus iš 4–6 emblemų, įvairiais aspektais plėtojančių tą pačią temą. Pavyzdžiui, Šv. Jonų bažnyčioje, virš didžiojo altoriaus esanti freska vaizduoja galvos šv. Jonui Krikštytojui nukirsdinimo kalėjime sceną. Šią freską supa kampuose įkomponuotos keturios nedidelės freskos su embleminiais įrašais, susijusios su centrinės freskos siužeto padeiktota tema.

Vienoje freskoje vaizduojamas sutrūkinėjęs veidrodis, stovintis ant raudonai aptiesto stalo, o viršuje juostoje yra įrašas: *Frangor, non flector* („Esu laužomas, bet nesilenkiu“). Tiesiogine prasme įrašas skamba kaip veidrodžio balsas, sakantis, kad jo rodomas atvaizdas negali būti kreivas ar blausus. Jis arba rodo daiktą tokį, koks jis yra, arba nerodo jo visiškai (sudūžta). O perkeltine prasme veidrodis yra pats šv. Jonas Krikštytojas, kuris nepabijojo atvirai pasmerkti Galilėjos valdovo Erodo Antipos, kam šis neteisėtai vedė savo brolio, kuris dar tebebuvo gyvas, žmoną. Šv. Jonas Krikštytojas negalėjo nepastebėti ar nepasmerkti tokio poelgio ir dėl to buvo uždarytas į kalėjimą, o vėliau nužudytas. Tokia pat potekstė glūdi ir embleminiame įrašė, išreiškiančiame šio šventojo būdo tiesumą (geriau mirsiu, bet netylėsiu).

Analogiškai „kalba“ ir žvakidėje deganti žvakė, pavaizduota kitoje freskoje: *Aliis serviendo consumor* („Kitiems tarnaudama žūstu“). Kaip

žvakė susinaikindama skleidžia šviesą kitiems, taip ir šv. Jonas Krikštytojas skelbė tiesą žinodamas, kad taip pasirašo sau mirties nuosprendį.

Likę du įrašai tokiu pat būdu – atspindėdami tą pačią prasmę ir verbalinėmis, ir vaizdinėmis priemonėmis – byloja apie tas šventojo dorybes, dėl kurių jam buvo nukirsdinta galva.

Šv. Kazimiero koplyčioje arkikatedroje šv. Kazimiero pamaldumo, vedančio į amžinąjį gyvenimą, tema taip pat jungia keturias kompozicijas. Norėtume vieną pavyzdį aptarti plačiau, nes šių embleminių kompozicijų struktūra šiek tiek platesnė.

Viename koplyčios kampe freskoje debesų fone vaizduojamas šv. Kazimieras tarp angelų su maldaknyge rankoje. Po freska įkomponuotas stiuko lipdinys: angelas, laikantis skydą, kuriame pavaizduota širdis ir karūna. Šalia skydo banguoja stiuko juosta su ryškiai matomu užrašu *Signavit et vivit* („Pažymėjo [kryžiaus] ženklų ir gyvena“)⁷.

Taigi turime du vaizdus (freską bei lipdinį) ir tekstą. Drauge paėmus visos šios trys dalys yra susijusios, bet jos prasmingos ir skyrium. Pirmiausia piešinyje išreiškiama mintis, kad pamaldumas, dvasinės šviesos gaubiamas gyvenimas veda į amžinąją palaimą ir Dievo artumą. Ta pati prasmė užkoduota širdies ir karūnos simboliuose, kurie buvo gerai žinomi krikščioniškoje ikonografijoje. Širdis – krikščioniškosios meilės bei tikėjimo, o karūna – išskirtinės padėties, kilmingumo, tačiau kartu ir dvasinės šviesos bei amžinojo gyvenimo simbolis (*Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, 1997, 151, 293). Ir galiausiai tą pačią mintį, tik kitomis priemonėmis, skelbia tekstas. Kadangi užrašas yra trečiuo-

⁷ V. Petkus vietoj šio įrašo mini kitą įrašą – *Signaculum supra cor* (Petkus, 1994, 30). Ši eilutė iš *Giesmių giesmės* (Gg 8, 6) veikiausiai buvo iškraipyta sovietų laikų restauracijos metu (aštuntajame dešimtmetyje) (Ališauskas, Paknys, 2004, 55).

ju vienaskaitos asmeniu, žiūrovas žodžius susieja su šv. Kazimieru ir, freskoje pateiktos informacijos padedamas, nesunkiai iššifruoja žodį *signavit*: šv. Kazimieras pažymėjo, paženklino savo gyvenimą tikėjimu, malda, kryžiumi ir gyvena (*vivit*) krikščioniškąja to žodžio prasme.

Tokiu pat principu sukurtos ir kitos šios koplyčios embleminės kompozicijos.

Baigiant galima pridurti, kad bažnyčiose esantys embleminiai įrašai ir apskritai visa kompozicija nepasižymi ypatingu daugiaprasmiškumu, yra kur kas paprastesnė ir lengviau interpretuojama negu literatūrinė emblema.

7. **Šv. Rašto ir brevijoriaus citatos.** Kiekibiškai gausi tokių įrašų grupė ryškiai išsiskiria iš visų kitų įrašų, puošiančių Vilniaus bažnyčias. Ypatinga Šv. Rašto citatų gausa pasižymi Šv. Petro ir Povilo bažnyčia (cituojamas NT), Šv. Kazimiero bažnyčios kriptą (ST, NT), po kelias yra Pranciškonų, Trinitorių bažnyčiose, Vilniaus arkikatedroje. Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios koplyčioje gausiai cituojamas brevijorius (2–3 nokturno antifonos).

Cituojant Šv. Raštą dažnai nevengiama kupiūruoti, mat įrašą reikėjo sutalpinti ribotoje erdvėje ir išlaikyti darnią teksto ir aplinkos kompoziciją. Pavyzdžiui, Vilniaus arkikatedroje yra įrašas *Vince malum in bono* („Nugalėk pikta gerumu“). O visa citata yra tokia: *Noli vinci a malo sed vince in bono malum* Rom 12, 21 („Nepasiduok pikto nugalimas, bet nugalėk pikta gerumu“).

Pasitaiko atvejų, kai tekstas buvo kupiūruojamas ne kuriant bažnyčios dekorą, bet gerokai vėliau. Štai Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje būta daug visiškai tikslų citatų, tačiau 1976–1988 m. vykusių restauracijos metu jos buvo sutrumpintos. Restauravimo tarybai nutarus atkurti po vėlesniais dažytiniais sluoksniais rastus autentiško klasikinio šrifto įrašus pasirodė, kad atkuriant naudotas klasikinis šriftas užima daugiau vietos

(sudaro ilgesnę eilutę), todėl tekstus buvo nuspręsta trumpinti. Pavyzdžiui, didžiojoje navoje esantis įrašas su Šv. Rašto citata *Beati pacifici* (Mt 5, 9) atrodė taip: *Beati pacifici: quoniam filii Dei vocabuntur* („Palaiminti taikdariai: jie bus vadinami Dievo vaikais“). Laimei, toks įrašų trumpinimo faktas nebuvo nuskelbtas ir paskelbti tiek dabartiniai, tiek anksčiau buvę tekstai (Samalavičius, 1998, 182–186).

Įdomu būtų panagrinėti tokio pobūdžio įrašų santykį su architektūrine erdve, kitomis meno rūšimis (stiuko lipdiniais, freskų siužetais), ar Šv. Raštas cituojamas tiesiogine prasme, ar bendrame fone išryškėja jo alegorinė reikšmė. Tačiau tai būtų atskiro straipsnio reikalaujanti tema⁸.

8. Votyviniai įrašai. Votas (*votum*) – tai daiktas, dedamas (kabinamas) ant altoriaus, šventų paveikslų, statulų, reiškiant padėką už išgijimą, pasisekimą ir pan. Votu vadinamas ir bažnyčiai padovanotas jos elementas – altorius, vitražas, brangios lentelės su užrašais. Iš čia kilęs terminas „votyvinis įrašas“, taikytinas tokiems įrašams, kuriais išreiškiama padėka kokiam nors šventajam už globą ar rūpestį. Asmuo, kuriam skiriamas tekstas, nurodomas datyvo linksniu. Pavyzdžiui, Vilniaus arkikatedroje Šv. Vladislavo (Vainų) koplyčios freskoje virš karaliaus Vladislavo I figūros matyti įrašas: *S(ancto) Ladislao, Hungariae regi, cruciferorum copias in aciem educenti. Sacrum anno 1863 die 27 Junii*. („Šventajam Vladislavui, Vengrijos karaliui, išvedusiam į šventąjį karą kryžiuočių būrius. Pašvesta 1863 metų birželio 27 dieną.“)

⁸ Galima paminėti keletą darbų, parašytų šia kryptimi. Tai – N. Markauskaitės straipsnis *Epitafinės kompozicijos Vilniaus Šv. Kazimiero jėzuitų bažnyčios kriptoje*, skirtas Šv. Kazimiero bažnyčios kriptos įrašams, M. Janickio darbas apie inskripcijas Eustachijaus Valavičiaus dvare Verkiuose (*Willa Eustachego Wołłowicza w Werkach pod Wilnem i jej epigraficzny program ideowy*), kuriuose aptariamas būtent tekstas ir jį supančios erdvės santykis, bei L. Jovaišos publikacija *Vilniaus jėzuitų naujokyno gnomos*.

W. Appelis votyvinium vadina ir tokį arkikatedroje esantį dvikalbį įrašą: *Vytautas Alexander, magnus dux Lithuaniae MCCCXCII–MCDXXX, fortis defensor Lithuaniae, maioris ecclesiae cathedralis Vilmensis fundator. Vytautas Aleksandras, Lietuvos didysis kunigaikštis 1392–1430, tvirtasis Lietuvos gynėjas, didžiosios Vilniaus katedros statytojas*. Mūsų manymu, šis įrašas neišreiškia jokio *votum* ir yra laikytinas memorialiniu įrašu.

Votyvinių įrašų ant bažnyčių sienų ir altorių nedaug. Tačiau lentelės su trumpu įrašu gana dažnai galima išvysti ant pačių votų (daiktų), paaukotų bažnyčiai.

9. Litanijos pobūdžio įrašai. Katalikų bažnyčioje litanija – tai malda, kalbama (skaitoma) arba giedama iškilmingų religinių apeigų metu, susidedanti iš daugelio pasikartojančių kreipinių į Dievą arba šventuosius. Tad įrašai, kurie skamba kaip kreipinys į Dievą ar šventuosius, prašant jų užtarimo ir globos (tai reiškia liepiamąja nuosaka), vadinami litanijos pobūdžio įrašais. Pavyzdžiui, *Ora pro nobis sancte Stanislae Kostka* („Melskis už mus, šventasis Stanislovai Kostka“, Šv. Jonų bažnyčia, Šv. Stanislovo Kostkos koplyčia). Šis įrašas įkomponuotas koplyčios kupole esančioje freskoje. Šiaurinėje jos dalyje pavaizduota asmenų grupė, kurios centre stovi popiežius Benediktas XIII, o greta jo patarnautojas, laikantis atskleistą didelę knygą, kurioje ir matyti minėtas įrašas. Analogiškas įrašas puikuoja ant marmurinio altoriaus Šv. Kazimiero koplyčioje Vilniaus arkikatedroje – *S(ancte) Casimire ora pro nobis* („Šv. Kazimierai, melskis už mus“). Šv. Petro ir Povilo bažnyčios fasade po reljefu, vaizduojančiu Dievo Motiną, mindžiojančią po kojomis sumestus ginklus, skaitome: *Regina pacis funda nos in pace* („Taikos Karaliene, sustiprink mus taikoje“). Visų Šventųjų bažnyčioje aukštai virš vargonų paausotomis raidėmis yra užrašyta: *Angeli*

archangeli intercedite pro nobis („Angelai, arkangelai, užtarkite mus“).

Dauguma šių įrašų nėra siužetiniai, t. y. nesusiję su freskų ar skulptūrų turiniu. Dažniau jie rašomi tiesiog atvirose, aiškiai matomose erdvėse ir tarsi atliepia bendrą malda, taip sujungdami tikinčiųjų bendruomenę su kulto pastatu. Dievo namai kartu su visais besimeldžiančiais juose tampa vienu kūnu, vienu asmeniu, susijungusiu maldoje.

10. **Sentenciniai įrašai.** Tokio pobūdžio trumpųjų įrašų aptikome Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje. Tai didaktinio pobūdžio įrašai, skambantys kaip posakis (sentencija) ir išreiškiantys tam tikrą pamokymą. Jie įrašyti šalia atitinkamų Šv. Rašto citatų ir jas paryškina, perteikdami tą pačią mintį kitais žodžiais. Pavyzdžiui, greta eilutės „Palaiminti liūdintys“ (Mt 5, 4) yra sentencinis įrašas *Praesens luctus generat laetitiam sempiternam* („Dabarties liūdesys gimdo amžiną džiaugsmą“) arba greta „Palaiminti turintys vargdienio dvasią“ (Mt 5, 3) – *Regnum caelorum paupertate venale* („Dangaus karalystė įgyjama neturtu“)⁹.

Tačiau sentencinių įrašų galima aptikti ir kitokiame fone. Štai Šv. Jonų bažnyčioje J. Basanavičiaus tapytiniame portrete skaitome: *Homines historiarum ignari semper sunt pueri* („Žmonės, nežinantys istorijos, visuomet lieka vaikai“). Šiuo atveju sentencijos ir objekto santykis kitoks – ji išreiškia įsitikinimą (*motto*), ženklusį visą J. Basanavičiaus veiklą, lėmusį jo domėjimąsi Lietuvos istorija, archeologija, tautosaka.

⁹ Čia norėtume pakoreguoti W. Appelio siūlomą terminą. Pirmąjį įrašą jis vadina „sentenciniu religinio pobūdžio“, o antrąjį – tiesiog „religinio pobūdžio“ įrašu. Visgi minėti įrašai akivaizdžiai atlieka tą pačią funkciją ir abu vadintini sentenciniais.

Šv. Mykolo bažnyčioje yra toks sentencinis įrašas: *Scribat haeredem sibi quisqu(e) famam* („Kiekvienas tepaskiria šlovę savo įpėdiniui“). Ši eilutė, užrašyta virš Kristupo Sapiegos epitafijos, skamba tarsi apibendrinamasis epigrafas toliau aprašomiems K. Sapiegos nuopelnams.

Tokios būtų pagrindinės trumpųjų lotyniškų įrašų grupės. Visgi nuoseklumo dėlei reikėtų pridurti dar vieną pogrupį – *Varia* (11), kuris apreptų keletą nepaminėtų ir į šios klasifikacijos rėmus netelpančių įrašų, tokių kaip *Ad maiorem Dei gloriam, Iesus Christus – Deus Homo* ir pan.

Taigi barokinė Lietuvos bažnyčių architektūra pasižymi įvairiausio pobūdžio įrašų gausa. Ypatingas įrašų pomėgis ne tik bažnyčių interjeruose, bet ir meno kūrinuose, buitinės paskirties daiktuose (įrašai ant žiedų, indų, stalo įrankių), ant pastatų, paminklų ir pan. buvo savotiška literatūros ir paties rašto kulto, paženklusio Renesanso epochą, kai buvo sureikšmintas ne tik verbalinis, bet apskritai ženklinis pradas, taša.

Kone visi epigrafikos tyrinėtojai sutinka, kad įrašai egzistavo ne kaip puošybinis elementas. Jeigu ir galime kalbėti apie bendrą įrašo ir vaizdo (freskos, paveikslą, skulptūros, lipdinio) meninę kompoziciją, visgi įrašo funkcija nėra estetinė. Kaip rodo pateikta bažnyčių įrašų klasifikacija, jų paskirtis buvo pamokyti, paaiškinti, apsaugoti nuo klaidingos interpretacijos, įamžinti įvykį ar asmens atminimą, galų gale išreikšti tam tikrą konceptą, idėją, atliepiančią vaizduojamojo meno formų turinį. Todėl minėti įrašai yra tyrinėtinai ne kaip dekoracijos dalis, o kaip atskiras rašytinės kultūros reiškinytis ir būtent tokių darbų pagrindu galėtų tapti čia siūloma trumpųjų Vilniaus bažnyčių įrašų klasifikacija.

LITERATŪRA

- Ališauskas, Vytautas; Paknys, Mindaugas, 2004: *Vilniaus arkikatedros Šv. Kazimiero koplyčia. Vadovas*, Vilnius: Aidai.
- Drėma, Vladas, 1997: *Vilniaus šv. Jono bažnyčia*, Vilnius: R. Paknio leidykla.
- Erasmus, Desiderius Roterodamus, 1803: *D. Erasmi Roterodami libelli aliquot selecti quibus et studiorum ratio traditur*, Coloniae apud Iohan. Gymnicum.
- Janicki, Marek, 1997: "Willa Eustachego Wołłowicza w Werkach pod Wilnem i jej epigrafiyczny program ideowy", *Barok. Historia – Literatura – Sztuka, Pótrocznik IV/2 (8)*, Warszawa, 123–149.
- Jovaiša, Liudas, 2004: „Vilniaus jėzuitų naujokyno gnomos“, *Menotyra*, Nr. 3 (36), 17–25.
- Krikščioniškosios ikonografijos žodynas, 1997: sud. D. Ramonienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Mačiulis, Algimantas, 2003: *Dailė architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Markauskaitė, Neringa, 2001: „Epitafinės kompozicijos Vilniaus šv. Kazimiero jėzuitų bažnyčios kriptoje“, *Menotyra*, Nr. 2 (23), 11–20.
- Paknys, Mindaugas, 2003: *Mecenatystės reiškinyss XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Panofsky, Erwin, 1955: *The Life and Art of Albrecht Dürer*, Princeton; New Jersey: Princeton University Press.
- Patiejūnienė, Eglė, 1998: *Brevitas ornata. Māžosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Podręcznik praktyczny ikonografii chrześcijańskiej*, 1894: skreślił X. A. Brykczyński, Warszawa, w drukarni St. Niemiery.
- Samalavičius, Stasys; Samalavičius, Almantas, 1998: *Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčia*, Vilnius: Lietuvos pilys.
- Чистякова, Наталья Александровна, 1983: *Греческая эпиграмма. VIII–III в. в. до н. э.*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- История иконописи VI–XX века. Истоки, традиции, современность*, 2002: Москва: Арт-БМБ.
- Высоцкий, Сергей Александрович, 1976: *Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам графитти XI–XVII в. в.)*, Киев: Наукова думка.
- Соколов, Михаил Николаевич, 1999: *Вечный ренессанс. Лекций о морфологии культуры Возрождения*, Москва: Прогресс–Традиция.

SHORT VILNIUS CHURCHES' INSCRIPTIONS: SOME PROBLEMS OF CLASSIFICATION AND TERMINOLOGY

Veronika Gerliakienė

Summary

Baroque architecture of Lithuanian churches is distinguished by a great amount of various inscriptions. This article deals with short Latin inscriptions, their classification and description. There are eleven types of such texts: explanatory, fundative and donative, occasional, memorial, precautionary, emblematic, votive, like litany, sentential. The last group consists of a few texts, which couldn't find place among those named above.

Inscriptions were written not for (or not only for) decorative purposes. It is possible to speak about joint composition of the text and image (fresco, picture, sculpture, plastic figure), nevertheless the function of the text isn't aesthetic. Classification given above proves that short inscriptions aimed at teaching, explaining, preventing from misinterpretation, immortalizing an event or a person, and expressing a certain concept corresponding with different forms of art.

Gauta 2004 10 15

Priimta publikuoti 2004 12 16

Autorės adresas:

Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius
El. paštas: veronikager@yahoo.com